

ПУБЛІЧНІСТЬ І ВЛАДА: ДІАЛЕКТИКА СПІВВІДНОШЕННЯ

Упродовж усього розвитку суспільно-політичної думки питання про владу становило особливий інтерес. І це є цілком природним, адже біз аналізу відповідних форм організації влади майже неможливо зрозуміти устрій суспільства, класифікувати форми державної влади, розкрити механізм взаємодії між людьми. Розробкою відповідної проблематики у правознавстві свого часу займались М.М. Кейзеров, Г.Г. Філіппов, В.О. Тененбаум, Ф.М. Бурлацький, І.Ю. Фарбер, М.Й. Байтін, А.Г. Тіковенко, Ю.О. Тихомиров [Див.:1]. Різноманітність підходів до проблематики публічної влади є характерною і для ряду сучасних робіт [Див. напр.:2]. Завдяки неоднорідності тлумачень, поняття публічної влади в сучасній літературі залишається досить невизначеним. Публічну владу характеризують в одних випадках як «державну», в інших – як «суспільну». Така «різнобарвність» проблеми справедливо відзначається у літературі [3, с.7-8]. Як наслідок, очевидно є необхідність аналізу феномена публічної влади (і зокрема – відповідної категорії) у широкому контексті – не лише як синоніма терміна «соціальність» («публічна влада» = «соціальна влада»), але і як категорії, що використовується для позначення ступеня сконцентрованості загальних інтересів, міри співвідношення індивідуальних і колективних інтересів, що і є метою нашої статті.

У загальній теорії держави та права в найбільш загальному вигляді проблематика співвідношення індивідуального та колективного традиційно знаходить відображення на рівні поділу системи права на публічне і приватне, теоретичне обґрунтування якого сягає ще часів Стародавнього Риму і полягає у виділенні норм права, які покликані забезпечувати насамперед загальнозначущі (публічні) інтереси та норми, що захищають інтереси приватних осіб [4, с.1-2]. Детальний аналіз засад суспільної організації дозволяє акцентувати на окремих ознаках публічності. Публічне право традиційно характеризується не лише зорієнтованістю на задоволення публічних інтересів, але й однобічністю волевиявлення його суб'єктів, ієрархічністю відносин, широкою сферою розсуду, переважанням директивно-обов'язкових норм. Імперативність норм публічного права наочно виражає його наказовий характер [5, с.398]. Усі ці ознаки є цілком характерними загалом для суспільної влади. Невипадково, ще І.О. Ільїн фактично проводить паралель між публічними і владними відносинами, відзначаючи, що в кожних публічних правовідносинах одна із сторін є владарюючою [6, с.121].

Ознаки публічності виявляються в тому, що публічна влада завжди передбачає можливість домінування однієї частини відповідної соціальної спільності (більшості) над іншою її частиною, що утворює меншість. Таке домінування слід розуміти не як примус або придушення, що утворюють лише найпримітивніші та найнегативніші його форми, а у найбільш загальному плані як необхідність співвіднесення інтересів окремого індивіда, або невеликої групи індивідів, з інтересами усіх. Водночас, поділ права на публічне й приватне є фактично наслідком розмежування тих інтересів

індивіда, які байдужі для інших індивідів, і, відповідно, тих інтересів, що стикаються з об'єктивною реальністю існування багатьох інших, таких само індивідів (феноменом суспільства), потребують їх взаємоузгодження. У процесі такого погодження, навіть у ідеальному варіанті, суб'єкт буде змушений приборкати власні амбіції, сумлінно (або ж у противному випадку примусово) співвідносити власні інтереси з інтересами інших членів соціуму. У цьому полягають засади публічності, що й знаходять зовнішнє відображення зокрема в існуванні публічної влади й відповідному поділі права на публічне і приватне.

Наведене має принципове значення у контексті з'ясування природи феномена публічної влади, адже інколи висловлюється точка зору, ніби публічною владою є лише державна (інколи – політична) влада [7, с.12]. Остання позиція є своєрідним продовженням характерної, зокрема для ряду радянських досліджень, традиції виділення влади примусової і влади не примусової, такої що спирається на сумлінність і добровільне підкорення керуючій волі [8, с.73]. Деяко «компромісним» варіантом є виділення у структурі соціальної влади суто публічної влади (державної – політичної) і влади частково публічної, «квазіпублічної» [9, с.112]. Потрібно враховувати, що тривалий час до основних проявів публічності у суспільстві дійсно відносили державну владу, управління, і такий підхід не є випадковістю. Як відзначає Ю.О. Тихомиров, вказані феномени характеризуються найвищою мірою офіційності, нормативної сконцентрованості загальних інтересів і засобами їх забезпечення [10, с.3-12, 7]. Однак прискіпливий аналіз наочно демонструє, що можливість проведення загальної волі колективу, наявність механізмів її примусового забезпечення є характерною для будь-якої влади у суспільстві. Різною є лише міра утискання окремих інтенцій. Суспільна влада немислима без примусу, який у відповідності з історичними обставинами і характером влади набуває різного змісту й форм. У цьому відношенні А.К. Білих, аналізуючи проблематику влади, цілком обгрунтовано ставить знак рівності між існуванням у суспільстві підпорядкування меншості більшості і наявністю в ньому влади. Причому, за слушним зауваженням автора, таке підпорядкування не обов'язково має носити характер насильства і примусу [11, с.106]. Наочності цього сприяє зокрема, об'єктивна багатоманітність складу суспільства, – в ньому завжди існує група індивідів з незрілою правосвідомістю. Навіть при ідеальному ладі у суспільстві майже його половину складають діти, неповнолітні, душевнохворі і т. ін., для яких розумне політичне цілепокладання є недосяжним через неспроможність брати участь у житті і творчості публічно-правової корпорації; отже, система управління, зокрема держава, навіть працюючи поміж іншим і задля них – у будь-якому разі творить своє життя не через їх волевиявлення [6, с.276-277]. Зазначене є тим більш актуальним по відношенню до осіб, що намагаються протиставити власний інтерес колективному. Організація людського колективу у будь-якому його різновиді вже сама по собі завжди виступає втіленням певної влади, формою авторитету по відношенню до її членів. Підкорення меншості більшості, авторитет, влада – об'єктивні і необхідні атрибути не лише управління, але й самовря-

дування. Вони об'єктивно властиві будь-якій організації, будь-якому людському колективу [11, с.107].

Отже, будь-яка влада у суспільстві є публічною не за формальними ознаками (як відомо, слово «публічний» у перекладі з латинської й означає «суспільний»), а насамперед через втілення у ній принципів засад організації самого суспільства, яке завжди об'єктивно пов'язане з необхідністю пошуку «загального», і вже за своєю природою має утискати відомою мірою «індивідуальне», тобто публічність слід розглядати не як специфічну ознаку влади, а як аксіому суспільної організації. Водночас влада є лише механізмом визначення і реалізації такої публічності. Не є у цьому відношенні винятком і самоврядування. Загалом же, поділ права на публічне й приватне є закономірним результатом складного співвідношення індивідуальних уподобань і реалій невідворотності, неминучості колективного співіснування. Це підтверджується зокрема тим, що деякі галузі права насичені елементами публічного і приватного у досить своєрідних пропорціях (екологічне, право соціального забезпечення й інші), отже, закономірно, підстави зазначеного поділу слід шукати не в праві, а на більш високому рівні узагальнення. Водночас, зауважимо, що на певному етапі, ймовірно, можна буде вести мову про введення до категоріального апарату загальної теорії держави та права поряд із поділом права на публічне й приватне більш загальних термінологічних конструкцій, які відображали б поділ і співвідношення індивідуальної і колективної (публічної) сфер соціуму. Невипадково, вже зараз у окремих галузевих дослідженнях можна зустріти певні напрацювання у цій сфері, які однак не виходять за межі власних, зокрема цивільно-правових вишукувань [12]. Існують і поодинокі спроби більш узагальненого осмислення, які, щоправда, майже обмежуються лише позначенням проблеми [13, с.90-93]. На відміну від традиційної проблематики громадянського суспільства, що у відомій мірі відображає співвідношення суспільного потенціалу і держави, означений поділ відображав би більш загальну і не менш дискусійну у філософській і правовій літературі проблематику співвідношення індивіда (особистості) і суспільства. В сучасних умовах істотної диверсифікації сфери публічного, що відбувається, між іншим, і за рахунок зростання питомої ваги самоврядування у різних сферах [10, с.7], коли публічне вже далеко не зводиться лише до державного, подібна новація уявляється виправданою. Звісно, новизна у цьому випадку є досить умовною, адже ще Ульпіан не лише відзначав існування публічного і приватного права, але й вказував на існування тих речей, що є корисними в публічному відношенні й відповідно тих – що у приватному [14, с.83]. Але, якщо на певному етапі, співвідношення суспільного і індивідуального могло бути висвітлено у вигляді дуалістичної моделі «держава – індивід», через отождошення публічного і державного, на етапі значного ускладнення суспільних відносин, більш того, враховуючи те, що не все індивідуальне й публічне обов'язково знаходить відображення у праві, необхідно вести мову про більш складний, багатовекторний зв'язок між цими сферами. В цьому сенсі формулювання статті 5 Конституції України, згідно з якою «єдиним джерелом влади в Україні є народ» сьогодні також можна

вважати у певній мірі традиційним, адже константами сучасного поліцентричного суспільства є лише індивід і багатоманітні форми соціальних колективів, кожен з яких має власні інституціоналізовані форми координації. Як результат, народ є лише однією з багатьох форм публічності, що до того ж не є незмінною, зокрема в умовах глобалізації. У цих умовах, насамперед, потребує концептуального дослідження характер співвідношення окремих публічних інтересів як між собою, так і по відношенню до окремих індивідуальних інтересів.

Як бачимо, публічність, домінування загального над індивідуальним характерне для будь-яких соціальних спільностей і відповідних структур управління, незалежно від розміру, різниця між ними є лише різницею ступеня. Можливий за певних обставин «відрив» управлінських структур від системи, що уповноважила їх нею керувати, вимагає взаємопов'язаної дії багатьох факторів. До них зокрема можна віднести:

- складність знаходження в межах складно організованої, об'єктивно неоднорідної соціальної системи стратегії діяльності, у якій всі члени цієї системи були б зацікавлені в рівній мірі;

- неспроможність вагомої частини членів соціальної системи шляхом безпосередньої участі ефективно здійснювати широкий комплекс спільних інтересів, – з одного боку, це впливає з великих розмірів колективу, а з іншого, ефективне управління вимагає особливих професійно-етичних здібностей, а отже, пов'язане з суспільним розподілом праці;

- необхідність надання структурам управління певної міри організаційної самостійності, що є необхідною умовою їх ефективного функціонування;

- як наслідок, на певному рівні відбувається концентрація значного потенціалу, що допускає власне використання на розсуд спеціально уповноваженого на це апарату.

Відзначена відмінність ступеня публічності окремих видів соціальних спільностей має принципове значення в плані визначення оптимальних форм організації управління в них. Зведення нанівець розриву між напрямками діяльності суб'єкта управління і сутністю інтересів об'єкта управління, тобто забезпечення оптимального співвідношення між ними (що утворює феномен самоврядування), очевидно є можливим лише у рамках найпростіших соціальних організацій і навпаки, у міру ускладнення останніх потребує впровадження складних додаткових механізмів.

Зазначене можна вдало спостерігати на прикладі надскладної соціальної організації, якою є держава. В умовах відходу від тоталітарної державності й відповідної потреби руйнування ставлення населення до останньої як до відчуженої від суспільства, самодостатньої інституції, цілком виправдано лунають непоодинокі висловлювання багатьох, у тому числі авторитетних науковців, стосовно того, що держава є організацією усього суспільства, створеною ним задля реалізації власних потреб, спільною і благородною справою усього суспільства [15]. Однак, не заперечуючи проти цього, з урахуванням усього вищезазначеного, не можна ігнорувати тієї обставини, що будь-яка, навіть найідеальніша державна організація так чи інакше є системою, що наближаючись до суспільства у тій чи іншій мірі, через ряд

об'єктивних факторів, на сучасному рівні розвитку людської цивілізації ніколи не співпадає із суспільством повністю. Це протиріччя форми і змісту свого часу влучно відзначив І.О. Ільїн, – в ідеалі держава має зводитись до самоврядування усього народу. Однак з іншого боку, єдина і об'єктивна мета держави настільки висока і вимагає від громадян такої зрілої правосвідомості, що історично кажучи, народи є нездатними до самоврядування, яке б здійснювало цю мету. Як наслідок, існує велике розходження між ідейною формою держави і її історичним обличчям, – в ідеї держава це корпорація, але в дійсності вона є установою [6, с.274]. Відзначені риси найбільш рельєфно проглядаються на рівні надпублічної організації, якою є держава, але характерні для будь-яких форм організації влади.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що виділення окремими дослідниками «непублічної», або «квазіпублічної» влади позбавлене достатнього ґрунту – для будь-якої влади у суспільстві є характерною можливість проведення загальної волі колективу, наявність механізмів її примусового забезпечення; різною є лише міра утискання окремих інтенцій. Публічна влада завжди передбачає можливість домінування однієї частини відповідної соціальної спільності (більшості) над іншою її частиною, що утворює меншість. Таке домінування слід розуміти не як примус або придушення, що утворюють найпростіші та найнегативніші його форми, а у широкому контексті – як необхідність співвіднесення інтересів окремого індивіда, або невеликої групи індивідів, з інтересами більшості. Отже, будь-яка влада у суспільстві є публічною не за формальними ознаками (як суто суспільне явище), а насамперед через втілення у ній принципових засад організації цього суспільства, яке завжди об'єктивно пов'язане з необхідністю пошуку загального, спільного, що власне й утворює феномен публічності. Водночас влада виступає безпосереднім механізмом визначення і реалізації такої публічності.

Список літератури: 1. Кейзеров Н. М. Власть и авторитет. М., 1973; Филиппов Г.Г. Социальная организация и политическая власть. М., 1985; Тененбаум В. О. Государство: система категорий. Саратов, 1971; Бурлацкий Ф. М. Ленин. Государство. Политика. М., 1970; Фарбер И. Е., Ржевский В. А. Вопросы теории советского конституционного права. Выпуск первый. Саратов, 1967; Байтин М. И. Государство и политическая власть. Саратов, 1972; Тиковенко А. Г. Теоретические проблемы авторитета государственной власти: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Белорусс. Гос. Унив.. Минск, 1993; Тихомиров Ю. А. Власть и управление в социалистическом обществе. М., 1968. 2. Чиркин В. Е. Публичная власть. М., 2005; Бондарь Н.С. Гражданин и публичная власть. М., 2004; Гомеров И. Н. Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура. М., 2002; Меньшиков В. В. Власть и самоуправление. Ростов-на-Дону, 1991. 3. Чиркин В. Е. Публичная власть. М., 2005. 4. Пухан И., Поленак-Акимовская М. Римское право: Пер. с макед. М., 1999. 5. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е, перераб. и доп. Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. Т. 2. М., 2001. 6. Ильин И.А. Теория права и государства /Под редакцией и с предисловием В.А. Томсинова. М., 2003. 7. Алексеев С.С. Государство и право: начальный курс – 3-е изд. перераб. и доп. М., 1996. 8. Усачев В.Л. Социальная власть (понятие и разновидности) // Вестник московского университета. 1976. № 6. 9. Чиркин В.Е. Современное государство. М., 2001.

10. Тихомиров Ю.А. Публичное право: падения и взлёты // Государство и право. 1996. № 1. 11. Белых А.К. Управление и самоуправление. Л., 1972. 12. Зельдина Е. Обеспечение публичных и частных интересов специальным режимом хозяйствования // Підприємництво, господарство і право. 2004. № 2; Вінник О.М. Приватні та публічні інтереси, їх роль і відображення в господарському праві // Підприємництво, господарство і право. 2001. № 4. 13. Чиркин В.Е. Индивид и общество: коллективные конституционные права // Право и политика. 2001. № 4. 14. Історія вчень про право і державу: Хрестоматія / Уклад., заг. ред. Г.Г. Демиденко. 2-е вид., доп. і змін. Х., 2002. 15. Мамут Л.С. Государство в ценностном измерении. М., 1998. Лобода Ю. Загальне державорозуміння як методологічна основа оцінки гуманітарності держави // Вісник Академії правових наук України. 2001. №4.

Надійшла до редакції 14.09.05

О.В. Северенчук

ГЕНЕЗА ВЛАДИ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Влада, її влаштування, легітимація, оптимальне функціонування інституцій завжди становила вузол важливих проблем життя суспільства, була предметом інтенсивної теоретичної рефлексії. Сучасна наука про владу спирається на вчення Т.Гобса, який вважав, що влада – це належний спосіб здобуття блага, на намагання Дж.Локка довести, що владні повноваження виходять зі здатності людей встановлювати певну узгодженість їхнього життя [1, с.120-124].

Влада – це основний елемент, що зв'язує політичну систему суспільства в єдине ціле. Саме влада визначає природу і стійкість політичної системи, виражає волю соціальних суб'єктів. Ця воля здійснюється як обов'язкова, публічна, що підкорює собі всіх членів суспільства. Влада забезпечує порядок, тобто приведення поведінки суб'єктів у відповідність з нормами та цінностями, необхідними для існування системи. Влада виражає і захищає докорінні інтереси і сукупну волю соціальних об'єднань, виступає засобом реалізації цих інтересів та волі. Вона має глибокий внутрішній зв'язок з таким суспільним явищем, як організація. Це і соціальний інститут, і порядок відносин, і цілеспрямована діяльність зі створення організації, підтримки стабільності й порядку. Влада – це осмислений цілеспрямований процес, протягом якого визначаються цілі, шляхи і засоби розвитку суспільства, організується діяльність його членів у потрібному напрямку. Влада необхідна насамперед для організації суспільного виробництва, яке немислиме без підкорення всіх його учасників єдиній волі, необхідна для підтримки цілісності та єдності суспільства.

Державна влада реалізується через такі основні структурні елементи, як законодавча, виконавча та судова гілки цієї влади. Концентрація всієї або більшої частини влади в одному органі чи особі призводить до втрати свободи, а разом з цим і влади. Ще основоположник класичної теорії розподілу влад Ш.Л.Монтескьє попереджував: «Якщо влада законодавча і виконавча будуть об'єднані в одній особі чи установі, то свободи не буде, то-